

A makói állóorsós borsajtó

FEJÉR GÁBOR

(Makó, József Attila Múzeum)

Az állóorsós borsajtó

A magyar borsajtókat Vincze István elemezte 1958-ban.¹ Az országosan széles körben elterjedt főfás és középsós sajtók meglehetősen tág teret kapnak a dolgozatban, ezzel szemben magától értetődő szüksézsávsággal szól az előbbieknél jóval ritkább előfordulású, harmadik típust képező eszközökről, az állóorsós sajtókról.

Az összezúzott szőlőből lét préselő erő elérésére a főfás sajtók az egykarú emelő elvén részben vagy teljes egészében a gravitációs erőt használják fel. A középsós, illetve állóorsós típusok esetében a szükséges nyomóerőt csavarorsókkal hozzák létre. Egy- és kétorsós változatok egyaránt ismertek, csak úgy mint négyszögletes, illetve kerek kosarúak. A külön típusba sorolás lehetőségét az adja, hogy e művelet közben a középsós sajtó csavarorsója elmozdul, az állóorsósé pedig nem.

Az állóorsós borsajtó népi nevei a *gyertyás prés* (egy gyertyás, két gyertyás),² és a *kosos, kosfejes, szarvas prés*.³ Eredetét homály fedi, magyarországi megjelenésén kívül csak Itáliában és rätoromán területen ismert. Hazai elterjedését Vincze István Nyugat- és Észak-Somogy, valamint Tolna területére lokalizálja, Duna—Tisza közti szóránymegjelenéssel.⁴ Adatait térképre is vetíti,⁵ mely alapján inkább hajlunk arra, hogy a típus megjelenése országosan is szóránynak tekinthető, a Tisza bal partján azonban a makói gyűjtést megelőzően csak Tiszaigaron került elő. (1. rajz)

A makói szőlőkultúra

A Maros mentén már a 14. században kimutatható a szőlőkultúra, amely — hasonlóan egyéb kertészeti ágakhoz — már felesleget is termel.⁶ A hódító török hadsereg hadjáratai a 16. században vetettek gátat a fejlődésnek. 1560-ban a makóiak a csanádi nagyrépostnak tized gyanánt 84 bárányt és 40 köből búzát szolgáltatnak be,⁷ de hiányzik a bor mint fizetőeszköz a megye falvainak 1642—1647 közötti földesúri terheiket megváltó évi adó naturális javai közül is.⁸ Ennek ellenére a 17. századra a makói szőlőtermelők híre az országhatáron túl is eljutott.⁹ A város tehát az-

¹ Vincze István 1958. 1—28.

² Égető Melinda 1977. 339.

³ Vincze István 1958. 18.

⁴ Vincze István 1958. 18.

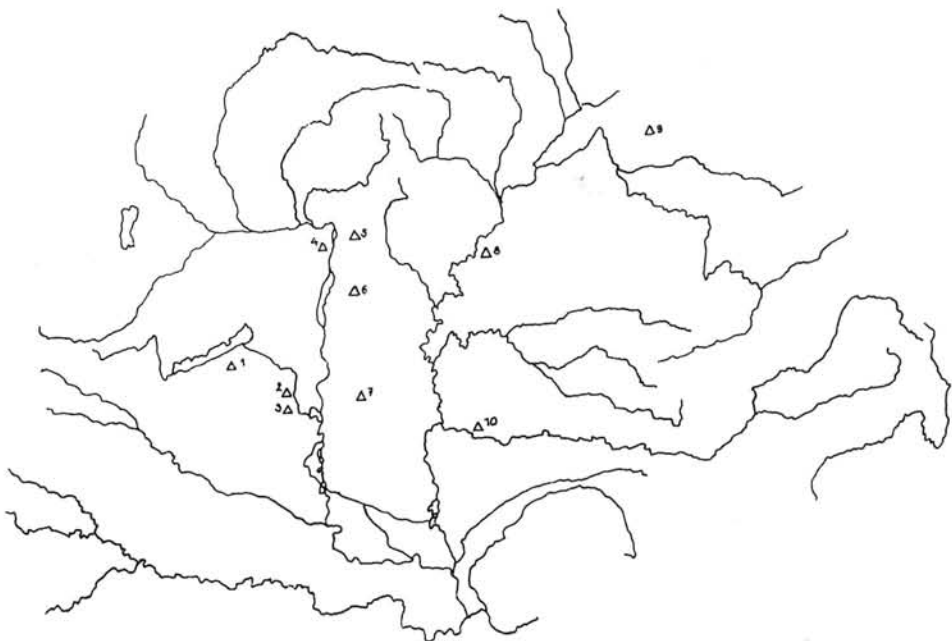
⁵ Vincze István 1958. 23.

⁶ Dr. Enyedí György 1964. 42—43.

⁷ Borovszky Samu 1896. 293.

⁸ Borovszky Samu 1896. 235—238.

⁹ M. Zeiler: Neue Beschreibung Königreich Ungarn. 1664. 316. és Georg Kreckvitz: Tolius Regni Hungariae superioris et inferioris accurata descriptio. Frankfurt und Nürnberg 1685. 361—362. Idézi Eperjessy Kálmán é. n. 15.

1. Rajz. Az állóorsós borsajtó megjelenése a Kárpát-medencében (Vincze István 1958. 23. után)
 1. Balatoncsed (Somogy m.), 2. Pálfalva (Tolna m.), 3. Miszla (Tolna m.), 4. Üröm (Pest m.),
 5. Valkó (Pest m.), 6. Lajosmizse (Pest m.), 7. Kiskunhalas (Pest m.), 8. Tiszaigaz (Heves m.), 9.
 Antalóc (Bereg m.), 10. Makó (Csanád m.)

által, hogy a török porta közvetlen adófizetőjeként a megszálló katonaság zaklatásai ellen lakosainak s a környező falvak menekültjeinek egyfajta védettséget biztosított, minden bizonnyal gazdasági erejét tekintve is a környék egyik reprezentáns településévé válhatott, mígnem az 1686. évi török dúlás 13 évre pusztasággá tette. Ezzel tagozódott be Makó abba a hódoltsági területeken általános termelési módba, amelyet az állattartás domináns volta s a földművelés visszaszorulása jellemez.

Az elhagyott szőlősteket már 1702-ben művelés alá fogták¹⁰. Bár a katonai határőrvidék, a Rákóczi-szabadságharc viszontagságos harcai és az 1716–17. évi török háború¹¹, majd az egyre fokozódó adó nem kedvezett a gazdasági fellendülésnek, sőt már a földjük elhagyására készítette a parasztokat¹², Bél Mátyásnak mégis oka van 1730–32-ben úgy dicsérni a várost, hogy „szőlejeinek termékenységéről híres”¹³, s ahol „nemes és jóízű bor terem”¹⁴. 1734 és 1756 között a Makón összeírt szőlőföldek nagysága majdnem megduplázódik, ugyanakkor a vármegye többi 8 helységében a jelzett időintervallumban nem vettek számba szőlőket.¹⁵ A 18. század közepétől az egyre intenzívebben terjeszkedő várost a szabályozatlan Maros mind gyakoribb áradásai veszélyeztették¹⁶. Az árvizek a szőlők felhagyására készítették a lakosokat, hogy azt a század végétől a jövedelmezőbb hagymakertésszel váltsák majd fel. Mivel azonban ezáltal mind a város, mind pedig a püspök földesúr jelentős jövede-

¹⁰ Bohdaneczky Edvin 1940. 81.

¹¹ Tóth Ferenc 1982. 5.

¹² Bohdaneczky Edvin 1940. 21.

¹³ Bél Mátyás 1984. 72–73.

¹⁴ Bél Mátyás 1984. 55.

¹⁵ Bohdaneczky Edvin 1940. 46.

¹⁶ Bálint Alajos 1926. 6. és Eperjessy Kálmán 1927. 4–5.

lemkieséstől tartott, a folyamatot gátolni igyekeztek¹⁷. A század második felében a visszaesés még nem érzékelhető, sőt a szőlőterületek nagysága nő. 1781-ben a gazdaságok 68%-ában folyt szőlőművelés, 84%-uk rendelkezett hordóval, s 10%-uk borsajtóval¹⁸. 1795-ben viszont a tanács már területük elkobzásával lépett fel azok ellen, akik szőlőjük helyére más veteményt telepítenek¹⁹. Ennek ellenére a parasztok tömegesen vágják ki szőlőiket, 1818-ban 4 szőlőterületen összesen 286 gazda²⁰, s az újra-telepítéssel mindössze 27-en próbálkoznak²¹. A püspök felszólítása is hiábavalónak bizonyult²². A feltartóztathatlannak tetsző folyamat s 1821. évi árvíz pusztítása arra indította a városi tanácsot, hogy intézményesen felkarolja a telepítések ügyét; ez vezetett a lesi szőlők kiosztásához 1835-ben²³. Ugyanekkor azonban Szirbik Miklós már múlt időben beszél a jól jövedelmező „Szőlő tartás”-ról, s megjegyzi, hogy „az itteni szőlőbeli gazdálkodás nagyon kezd tsökkenni”, ugyanis „a régi Szőlőket is helyenként kivágják, és veteményes földekké formálják”.²⁴ Fényes Elek Szirbik Miklós statisztikai adatait veszi át²⁵, míg a múlt század közepéről Palugyay Imre további visszaesést regisztrálhat²⁶. A szőlő konyhakertek és gyümölcsösök köztes szórványává szorult vissza, míg a század végi filoxeravésszel addigi termőhelyéről a homokos talajokra került át. A két világháború közötti időszakról nem jelentős Makó mezőgazdaságában. A szőlőterületek nagyságának változását az alábbi táblázat szemlélteti:

Év	Területnagyság ²⁷ (ha)	Népesség ²⁸	Egy főre jutó terület
1715	17,115		
1717	3,786	420	0,009
1720	12,786		
1734	16,041		
1756	23,658	2 900	0,008
1772	47,099	4 590	0,010
1779	263,894		
1781	49,666		
1782	263,894	9 306	0,028
1836	544,282	20 000	0,027
1855	314,415	25 959	0,012
1883	422,688	30 063	0,014
1923	185,471	37 141	0,005
1929	198,206	35 824	0,006
1949	59,405	34 052	0,002
1969	62,832	30 073	0,002
1980	14,000		

¹⁷ Stanislavich Miklós 1741. évi április 23-án Makó várossal az alábbi egyezséget kötötte: „1-ször. A püspök ... átadja Makó városának a 10-ed, 9-ed és a díjak szedési jogát, valamint a törvény értelmében a földesurat megillető minden javaknak és jövedelmeknek természetbeni használatát. Köteles ezért a város ... [többek közt] 24 akó makói bort ... beszolgáltatni ...” Közli Reizner János é. n. 50.

¹⁸ Tóth Ferenc 1983. 27—49. alapján

¹⁹ Eperjessy Kálmán é. n. 16—17.

²⁰ Eperjessy Kálmán é. n. 17—18.

²¹ Eperjessy Kálmán é. n. 17.

²² Reizner János é. n. 133. és 139.

²³ Kelemen Ferenc 1947.

²⁴ Szirbik Miklós 1979. 33.

²⁵ Fényes Elek 1839. 147—148. és 1851. 62.

²⁶ Palugyay Imre 1855. 281.

²⁷ Források: 1715: Tóth Ferenc 1982. 6.: 510 kapás. 1717: Borovszky Samu 1896. 318—321.: 112 kapás. Az összeírás a szállásokon tartzkodók miatt nem teljes. 1720: Tóth Ferenc 1982. 6.:

A túlnyomórészt a várost övező szőlőföldek tulajdonosai hegyközségekbe tömörültek, s javaikat csőszökkel őriztették, míg a városi tanács a szőlőhegyeket a hegybíró tisztjén keresztül felügyelte. A megtermelt szőlőből bort készítettek. „Az ide való bor ezelőtt mind veres volt, minthogy a törkölyön meghagyták fornni; mostmár többnyire mindjárt szűrik, s fejérnek tsinálják” — állapítja meg Szirbik Miklós²⁹.

Bél Mátyás dicséri a makói borokat.³⁰ Van adatunk a bornak a Maroson való szállítására³¹, és vevők voltak rá a szomszédos községek lakosai is³², jó megélhetést biztosítva ezáltal a szőlőbirtokosoknak. Az alacsony alkoholtartalmú bor eltarthatatlannak bizonyult³³, amihez a nem megfelelő pincék is hozzájárultak³⁴. Így az nem tudott versenyképes lenni a hegyi borokkal, melyek árusítását a város kocsmáiban ezért a földesúr a 18. század végén kénytelen engedélyezni³⁵. Ettől kezdve csökken az érdeklődés a szőlőtermelés iránt, s a bornak is egyre rosszabb hírét költik³⁶. A 19. század végén sikeres kísérlet történt a szőlőnek csemegeszőlőként való értékesítésére, amely még Németországban is talált piacot, de a borszükséget behozatalból fedezték³⁷. A két világháború között is javarészt borszőlőket termeltek, s kevés csemegeszőlőt, helyi értékesítésre³⁸. Ez maradt a gyakorlat napjainkig.

A boreladás a város jelentős jövedelmi forrását képezte. Bírója és tanácsa a 16. századtól szabadon intézkedett a kocsmá ügyében³⁹, az urasággal való viszonyukat az urbárium⁴⁰ és a püspökkel létesített kontraktus⁴¹ szabályozta. Arra törekedtek,

381 kapás. 1734: Bohdaneczky Edvin 1940. 46.: 478 fossor. 1756: Bohdaneczky Edvin 1940. 46.: 705 fossor. 1772: Csongrád Megyei Levéltár (- CSML) IV. A. 1.: 1403 1/2 fossor. 1779: Tóth Ferenc 1977. 26.: 672 hold, mérnöki felmérés. 1781: Tóth Ferenc 1983. 9.: 1480 fossor. 1782. Reizner János é. n. 59.: 12 sessió, mérnöki felmérés. 1836: Szirbik Miklós 1979. 25.: 24 3/4 sessió, veteményes földekkel együtt. 1855: Palugyay Imre 1855. 281.: 550 hold 715 □-öl. 1883: Reizner János é. n. 84.: 740 hold. 1923: Bálint Alajos 1926. 22.: 324 kat. hold 1126,5 □-öl. 1929: Dr. Barna János 1929. 102—103.: 347 kat. hold. A Birtoknyilvántartó Hivatal adata. Dr. Barna János szerint a valós érték 80—100 hold lehet. 1949: Dr. Forgó István 1976. 7—8.: 104 kat. hold. 1969: Dr. Forgó István 1976. 39.: 110 kat. hold. 1980: Magyarország Földterülete 1982. 126—127.: 14 ha.

²⁸ Források: 1717: Borovszky Samu 1897. 373. 1756: Tóth Ferenc 1983. 6. 1772: Tóth Ferenc 1983. 6. (1771-es adat). 1782: Erdei Ferenc 1982. 7. (1784-es adat). 1836: Erdei Ferenc 1982. 7. 1855: Dr. Barna János 1929. 19. (1857-es adat). 1883: Erdei Ferenc 1982. 7. (1880-as adat). 1923: Erdei Ferenc 1982. 7. (1920-as adat). 1929: Erdei Ferenc 1982. 7. (1930-as adat). 1949: Dr. Forgó István 1976. 5. 1969: Vágvölgyi András —Gábor Kálmán 1974. 23.

²⁹ Szirbik Miklós 1979. 33.

³⁰ Bél Mátyás 1984. 55.

³¹ „...a régi makói templom... romjainál, illetve alapja mellett borral megrakott hajót is vezetett és ugyanott boros hordókat is rakott ki a hajóból.” Miklós János 60 éves tápéi lakos tanúvallomása 1753. szeptember 25-én a királyi táblai notárius előtt. Idézi: Eperjessy Kálmán é. n. 1927. 12.

³² Szirbik Miklós 1979. 33.

³³ Szirbik Miklós 1979. 33., Fényes Elek 1839. 148, és 1851. 62., Palugyay Imre 1855. 63.

³⁴ „...a köz lakosoknak pintzeik nintse nek, a hól vagynak is, azok is tsekélyen lévén a földben, nem alkalmasok.” Szirbik Miklós 1979. 33., „...2—3 lábnyinál mélyebb pinczét nem lehet ásni...” Fényes Elek 1839. 147, és 1851. 62.

³⁵ Eperjessy Kálmán é. n. 15.

³⁶ Palugyay Imre 1855. 63. már így ír Csanád vármegyéről: „A szőlő tőkéjén buján terem, azonban olly rossz bort ad, hogy közönségesen csak »Karczos«-nak hívják...”

³⁷ Bálint Alajos 1926. 28.

³⁸ Dr. Barna János 1929. 119.

³⁹ Bohdaneczky Edvin 1940. 81.

⁴⁰ „1550. Esztendoenek 36-dik Articulusa szerint szabad légyen a' jobbágyoknak bort árulni Szent Mihály naptól fogva. Szent György napjáig.” CsmL IV. A. 1.

⁴¹ Kőszeghy László szerződése a várossal 1821. július 3-án: „...az uraság az urbáriális korcsmáltatás ideje alatt mind a felséges resolutio, mind az urbárium világos értelme szerint sehöl egyebütt, csupán csak a vendégfogadóknak fog bort mérteni; a község pedig ... urbáriális korcsmáltatás ideje alatt csupán hat korcsmát fog bor méréssel tartani.” Közli Reizner János é. n. 132—133.

hogy a kocsmák borszükségletét helyi borokból fedezzék, ami a termelők számára is kedvező volt, hiszen a bornak biztos vevőjéül tudhatta a komunitást, s a boráért kapott pénzből fizethette adóját⁴². A kocsmák felügyeletére rendelte ki a tanács a borbíró tisztét⁴³. 1850-ben a városi háztartás bevételeiből 70%-kal részesedett a „korcsmáltatás”,⁴⁴ de még az 1863-as aszályos esztendőben is a fogyasztási adótól a rossz bortermésre hivatkozva menekült meg a város⁴⁵.

A gyűjtés körülményei

A tárgy 1986. április 14-én került a múzeumba vásárlás útján. (1. kép) A tulajdonos (Hajdú György gazdaember) elköltözött addigi lakásából (Makó, Vörös Hadsereg útja 88.) és megvált a feleslegesnek ítélt holmiktól. A borsajtót maga ajánlotta fel a múzeumnak, annak szemlélésekor egyéb tárgyak gyűjtésére is sor került, egye-

1. kép. A borsajtó a múzeum udvarán

bek között egy szőlőzúzó dézsát és szőlőzúzó (zúzó, *furkó*, *csumiszoló*, *gyümiszölő*, *tömőfa*) szereztünk. (2. kép) A borsajtó a ház egyik kamrájában, a szőlőzúzó és a dézsa a hambárban volt elhelyezve⁴⁶.

A sajtó múltjáról tulajdonosa annyit tudott, hogy kb. 70 éve vásárlás révén került a családba, s a gyűjtés időpontjáig használatban volt.

⁴² Bohdaneczky Edvin 1940. 84.

⁴³ Eperjessy Kálmán é. n. 22–24.

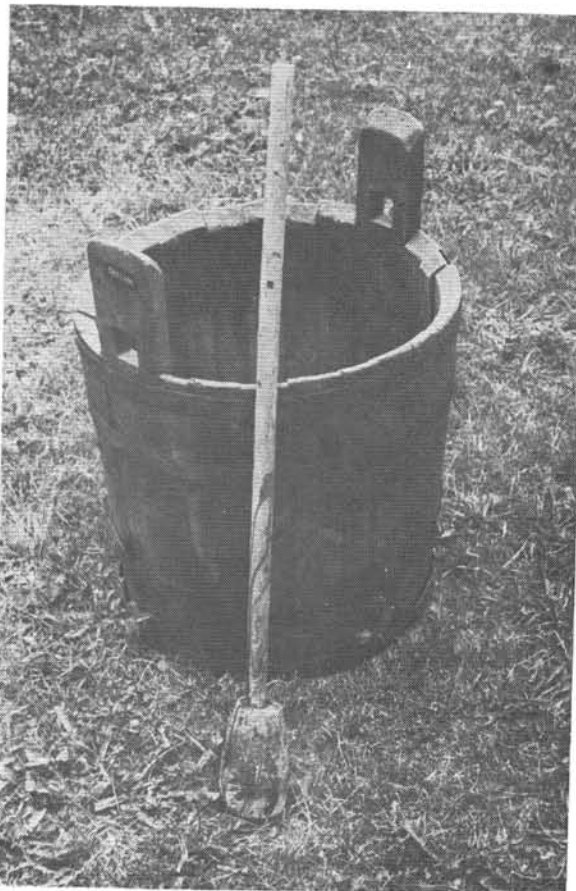
⁴⁴ Reizner János é. n. 86.

⁴⁵ Kelemen Ferenc 1976. 7.

⁴⁶ Sajnálatos módon, a tulajdonos tartózkodása miatt gazdasági helyzetére nem derült fény.

A borsajtó makói népi neve napjainkban a köznyelvi alakkal összemosódóan *prés*, *szőlőprés*, az idősebbek emlékezete őrzi a korábbi *sutu*, *sutú*, *sutó* alakot. Ez a forma történeti adatokban is előfordul, népnyelvi volta ott azonban kérdéses.⁴⁷

Makón még egy, magántulajdonban levő, ma már használaton kívüli állóorsós sajtóról tudunk. Tulajdonosa magánszemélytől vásárolta 1975—77 körül, 600 forintért. Korábbi tulajdonosaihoz nagyszülői örökségként került: „Van mán vagy százötven éves, ha nem több...” Ebben a gazdaságban 800 □-öl tiszta szőlőtelepítésű terület, s 400 □-öl szórvány betelepítésű területet látott el 1947-től a 70-es évekig. Tulajdonosa tanácsi alkalmazott, felesége háztartásbeli, más földterülettel nem rendelkeztek⁴⁸.

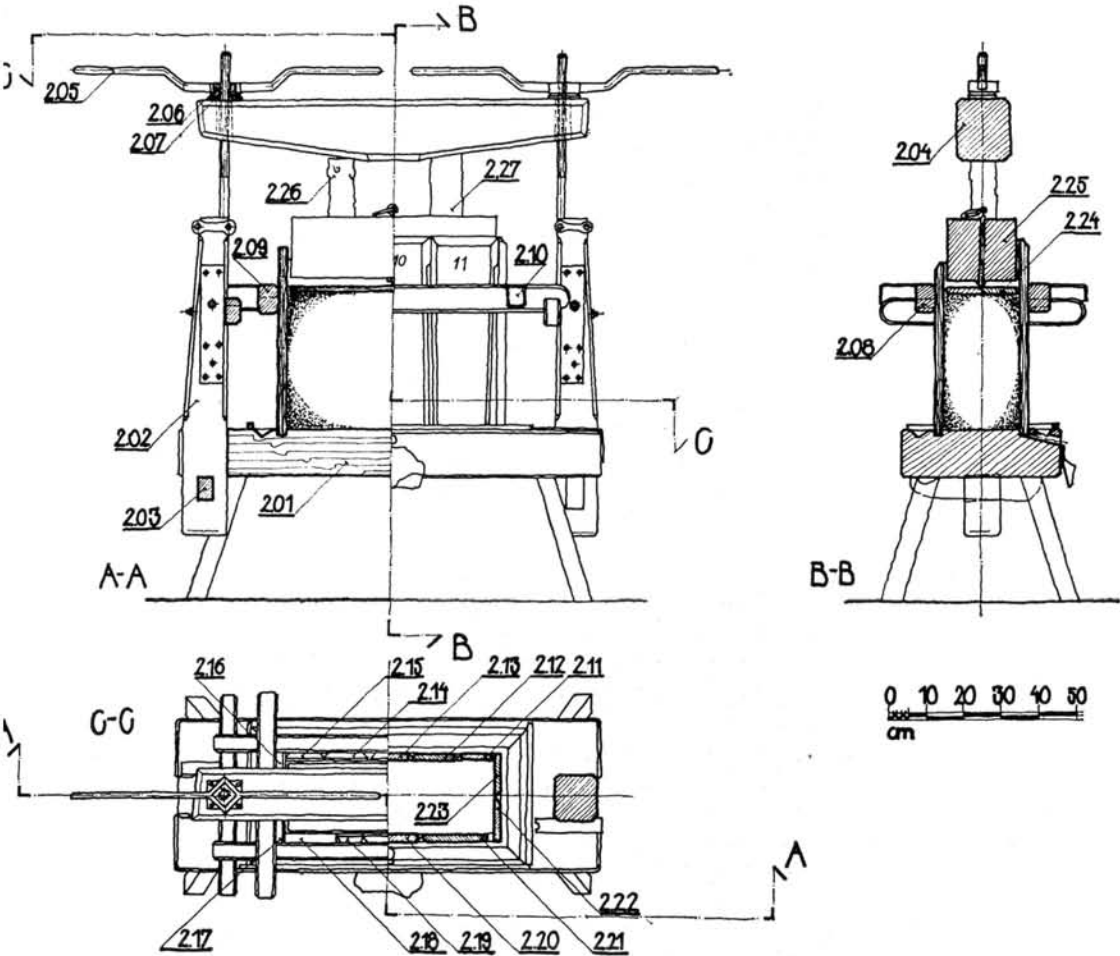
2. kép. Szőlőzúzó dézsa, ltsz.: 86. 22. 29. 1. és szőlőzúzó, ltsz.: 86. 22. 30.

⁴⁷ Tóth Ferenc 1983. 42.: „Sajtó”, 43.: „Bor Sajtó”, 42—43.: „Sutu”, 31—32., 34.: „Bor Sutu”. Az 1781. évi tűzvész kárfelvételi jkv.-e.

⁴⁸ Adatközlő: Sipos Mihályné sz. Kiss Etelka 1912. Makó, Április 4. útja 42.

A borsajtó felépítése és használata

A borsajtó többszörösen összetett, vegyes szerkezeti elemekből áll (2. rajz). Alapját a vastkos, tölgyfából faragott *talp* (2. rajz 2.01, I. tábla) képezi, melyhez ékelt csapos kötéssel csatlakoznak az *oldalgerendák* (2. rajz 2.02, 2.03, II—III. tábla). Az oldalgerendák tartják a *kosárrögzítő gerendákat* (2. rajz 2.08—2.10, III. tábla), melyek a négyzetes *kosár oldaldeszákait* (2. rajz 2.11—2.23, V—VI. tábla) hiva-

2. Rajz. A borsajtó összeállítási rajza

tottak oldalirányban rögzíteni. A kosár oldaldeszák kötőanyag és kötőelem nélkül ülnek bele a talpban kiképzett árokba. Az oldalgerenda fém orsóira furatokkal illeszkedik a *nyomópalló* (2. rajz 2.04, III. tábla), mely az elérendő présnyomást hivatott biztosítani. A nyomóerő az oldalgerenda orsóira illeszkedő *anyacsavarokkal* (2. rajz 2.06, IV. tábla) fokozható, amelyek a *csavarhajtó karokkal* (2. rajz 2.05, IV. tábla) működtethetők. Az erőt a nyomópalló a *nyomógerendának* (2. rajz 2.25, VII. tábla)

adja át. A sajtolás előrehaladtával, ahogyan a nyomógerenda belesüllyed a kosárba, változó hosszúságú *nyomódúcok* (2. rajz 2.26—2.27, VII. tábla) közbeiktatása válik szükségessé. A nyomógerenda nyomását a kosárba helyezett összezúzott szőlőre a *nyomólap* (2. rajz 2.24, VII. tábla) közvetíti. A szőlőlé a kosár oldaldeszkáinak függőleges résein át a kosár körül kiképzett háromszög szelvényű árokba gyűlik, ahonnan a talpba fűrt kiömlő nyíláson át az odakészített tárolóedénybe esorog⁴⁹.

A borkészítés technológiája a szőlő összezúzásával kezdődött, majd az összezúzott szőlőt a sajtó kosarába öntötték, végül megtörtént a sajtolás a leírt módon. A sajtó ismertetett szerkezeti elemei oldható kötéssel kapcsolódnak egymáshoz. Összerakásukat az egyes elemekre vésett számok segítségével lehetett elvégezni. (A talp „1” jelzetű csaprásához az „1” jelű oldalgerenda, és az ugyancsak „1” jelzésű ék csatlakozott.)

Tüzetes vizsgálattal a borsajtó készítésére vonatkozó megállapítások is nyerhetők.

Talp (I. tábla). Négy becsapolt lábon álló élszedett, négyszög keresztmetszetű darab, sarkai lekerekítettek. Rövidebb végein található az oldalgerenda csapját befogadó csaprések. A csap felfekvő felületein két helyen vékonyka falemezzel és fémlappal az oldalgerendák szintezését kívánták biztosítani. Felső síkján körbefutó négyszög szelvényű árok szolgál a kosár oldaldeszkáinak befogadására, azon kívül pedig egy ugyancsak körbefutó háromszög szelvényű árok a szőlőlé összegyűjtésére. A köré szegezett lécecske a befogadóképességét növeli. A must a hosszanti oldalon elhelyezett furaton távozhat innen, lecsordulását a talpra szegezett rézlemez segíti elő. A lét összegyűjtő árok a kifolyónyílás felé lejt.

A talp anyaga tölgy. A belet tartalmazza, repedt, erősen vetemedett. Három egykorú lába négyszög szelvényű. Ezek anyaga szintén tölgy, a belet nem tartalmazza. A negyedik láb szembetűnő pótlás kérgezett gömbfa, a belet tartalmazza, erősen szűtte, anyaga meghatározatlan.

A lábak rögzítéséhez ragasztóanyagot nem vettek igénybe.

Az élszedés alkatrész állapotban került a talpra.

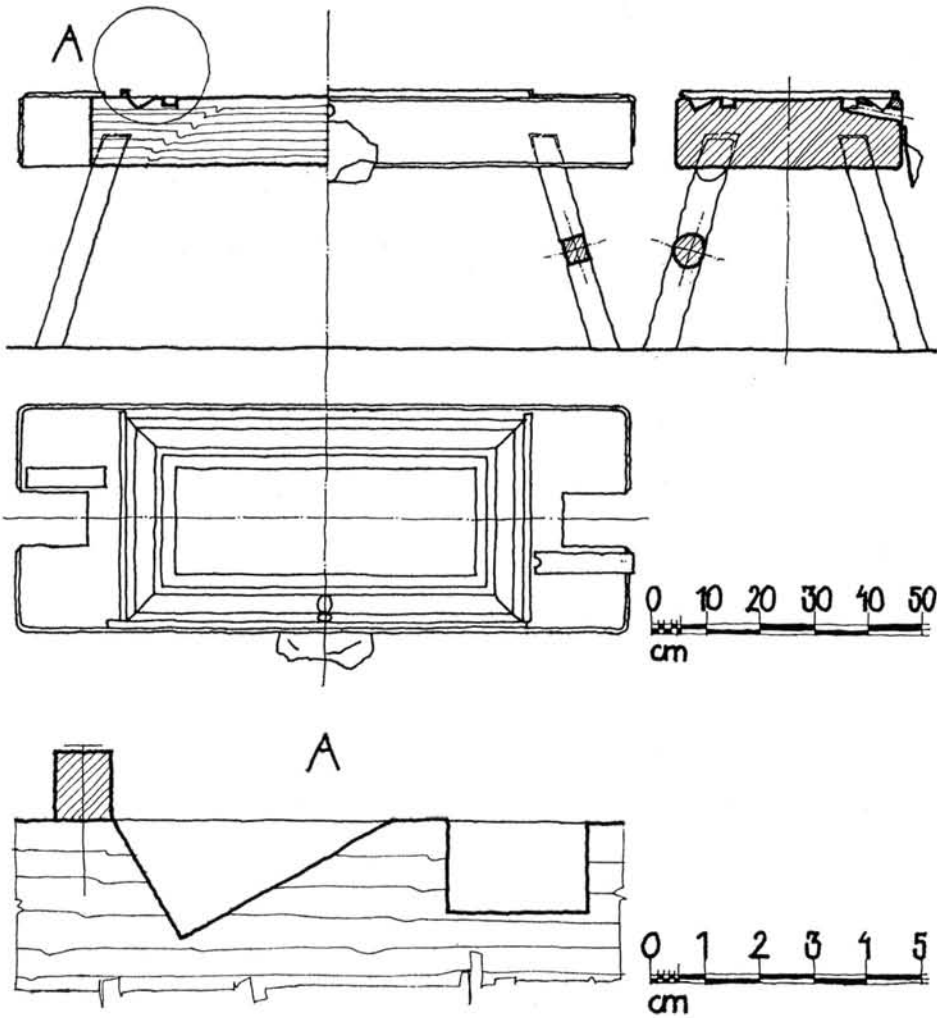
A tárgyon az alábbi szerszámok és műveletek nyomai figyelhetők meg. *Fúrás* a kifolyónyílás elkészítésénél. *Fűrész* használata az eredeti lábak oldallapján, és valamennyi láb véglevágásán. *Bárdolás* nyoma a talp alsó síkján, és *véső* nyoma a lábak csapfészken, valamint a talp csaprásának alján.

Oldalgerenda (II. tábla). A csonakúp alakú élszedett oszlop csapja egyenes hasáb, a vége lekerekített. A csapon az ék számára négyszögletes áttörés található. Az oszlop besüllyesztve foglalja magába a nyomóorsót, és az élszedett lekerekített végű keresztgerendát. A keresztgerendán a kosárrögzítő gerendát befogadó csaprést készítették. A fa anyaga tölgy. A belet nem tartalmazza, de göcsös, így repedezett. A fém elemek anyaga acél.

A keresztgerenda az oszlophoz lapolással csatlakozik, a kötést facsavar erősíti. A nyomóorsót alsó végén átmenő fémcsavaros kötés rögzíti, az oszlop végén pedig csavarkötésű fémkengyel. Az oszlop két párhuzamos lapján 1-1 acéllemez helyezkedik el, melyet átmenő kapupánt csavar és facsavarok rögzítenek. Funkciója ismeretlen.

A keresztgerenda és a nyomóorsó egymáshoz viszonyított helyzete arról árulkodik, hogy összeszereléskor először a nyomóorsót illesztették a helyére. Az élszedések szerelés előtt kerültek a szerkezeti elemekre.

⁴⁹ Az érintett gazdaságban vándlingot vettek igénybe erre a célra.

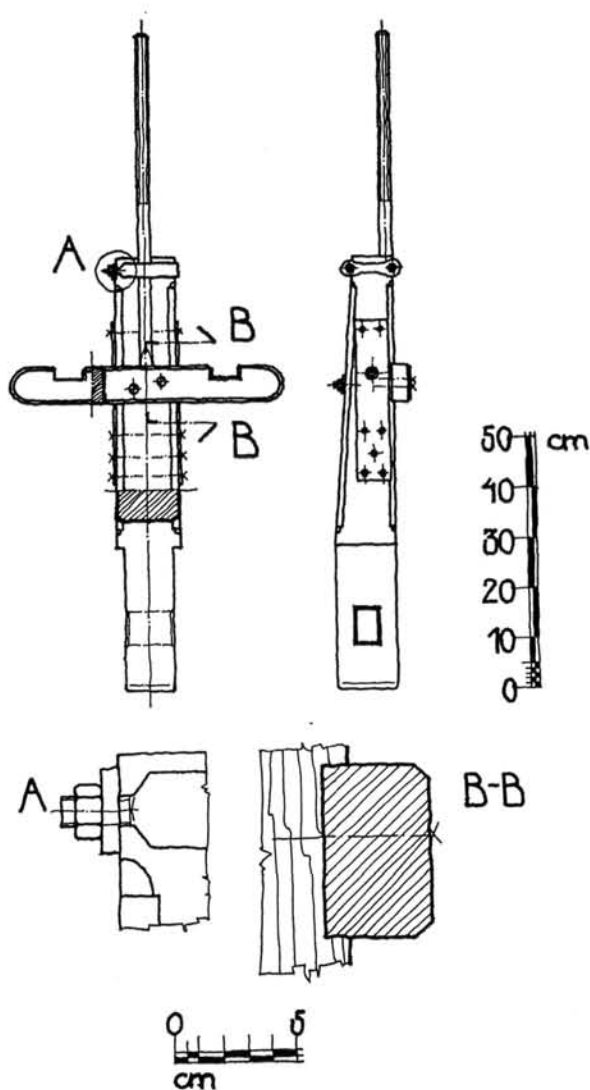

I. tábla
2.01 Rajz. Talp Ltsz.: 81. 22. 31. 1.

Az átmenő fémcsavarok megkövetelik a *fűrő* használatát. Az oszlop véglevágását és a keresztgerenda csaprésének keresztirányú vágásait *fűrősszel* ejtették, és kétirányú befűrészeléssel alakították ki az oszlop csapját. A *véső* volt a szerszáma az ék számára készített áttörésnek⁵⁰.

Ék (III. tábla 2.03). Négyzög szelvényű végein lekerekített darab. Anyaga tölgy, a belet nem tartalmazza, egészséges.

⁵⁰ A két megegyező funkciójú oldalgerenda nyomóorsói nem azonos méretűek. Az egyik darab csapjának felső harmadában kb. 45°-os irányú törési kép (?) látszik. Ez a *nyomóigénybevétel* törési képe. A jelzett darab igénybevétele azonban *húzás*. A javítást fémlemezből készült szeggel és átmenő fémcsavarral rögzített kengyellel végezték.

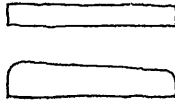
II. tábla
2.02 Rajz Oldalgerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 2.

Nyomópalló (III. tábla 2.04). Végein mindkét irányban lekerekített, hosszanti élein élszedett négyszög keresztmetszetű darab. Vastagsága a végei felé csökken. Szembetűnő a derékszögek hiánya.

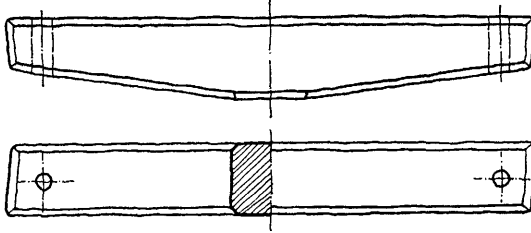
Anyaga tölgy. Részben tartalmazza a belet, enyhén repedt. Felülete durva, több helyen szálkiszakadás észlelhető.

Egyetlen kimutatható szerszám a nyomóorsó számára szolgáló furatok készítésére használt fűrő.

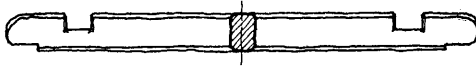
Csavarhajtó kar (IV. tábla 2.05). Anyaga acél, kovácsolt darab.

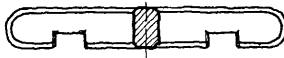
2.03

2.04

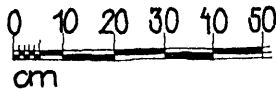
2.08

2.09

2.10

III. tábla

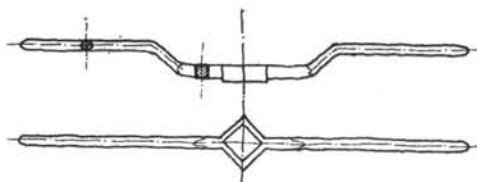
2.03 Rajz Ék Ltsz.: 86. 22. 31. 3.

2.04 Rajz Nyomópalló Ltsz.: 86. 22. 31. 4.

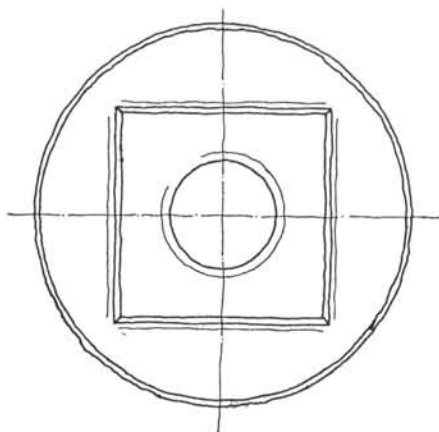
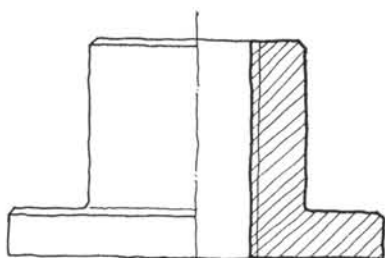
2.08 Rajz Kosárrögzítő gerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 8.

2.09 Rajz Kosárrögzítő gerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 9.

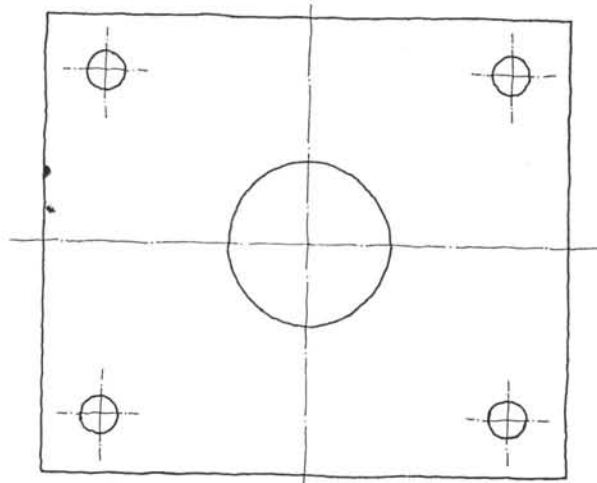
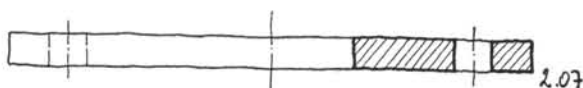
2.10 Rajz Kosárrögzítő gerenda Ltsz. 86. 22. 31. 10.

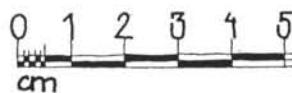
2.05

2.06

2.07

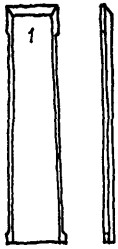

IV. tábla

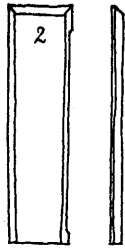
2.05 Rajz Csavarhajtó kar Ltsz.: 86. 22. 31. 5.

2.06 Rajz Anyacsavar Ltsz.: 86. 22. 31. 6.

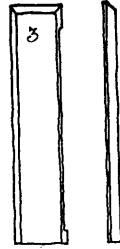
2.07 Rajz Alátét Ltsz.: 86. 22. 31. 7.

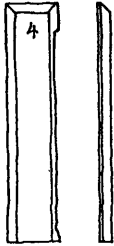
2.11

2.12

2.13

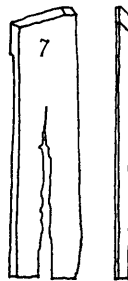
2.14

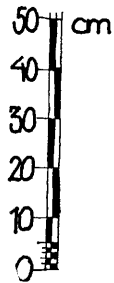
2.15

2.16

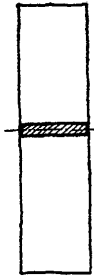

2.17

V. tábla

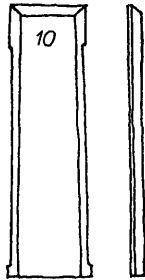
- 2.11 Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 15.
2.12. Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 18.
2.13 Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 16.
2.14 Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 19.
2.15 Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 17.
2.16 Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 12.
2.17 Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 13.

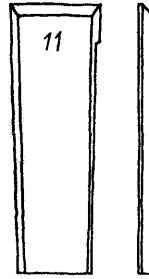
2.18

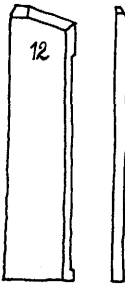
2.19

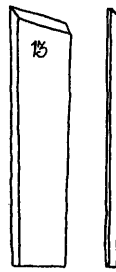
2.20

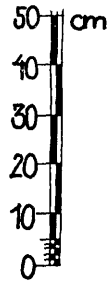
2.21

2.22

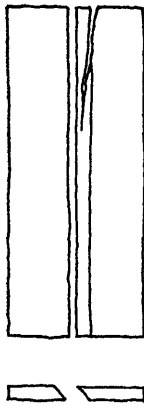

2.23

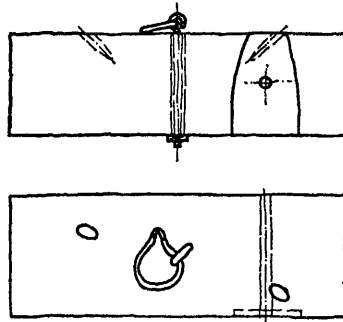

VI. tábla

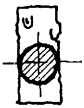
- 2.18 Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 23.
2.19 Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 20.
2.20. Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 21.
2.21 Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 22.
2.22 Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 14.
2.23 Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 11.

2.42

2.25

2.26

2.27

2.28

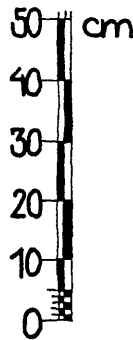
2.29

2.30

2.31

VII. tábla

2.24 Rajz Nyomólapok Ltsz.: 86. 22. 31. 24., 86. 22. 31. 25.

2.25 Rajz Nyomógerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 26.

2.26 Rajz Nyomódúc Ltsz.: 86. 22. 31. 27.

2.27 Rajz Nyomódúc Ltsz.: 86. 22. 31. 28.

2.28 Rajz Nyomódúc Ltsz.: 86. 22. 31. 29.

2.29 Rajz Nyomódúc Ltsz.: 86. 22. 31. 30.

2.30 Rajz Nyomódúc Ltsz.: 86. 22. 31. 31.

2.31 Rajz Nyomódúc Ltsz.: 86. 22. 31. 32.

Anyacsavar (IV. tábla 2.06). Négylapú peremes anya acélból⁵¹.

Alátét (IV. tábla 2.07). Anyaga acél, öt furattal.

Kosárrögzítő gerenda (III. tábla 2.08). Négyszög szelvényű darab, végei lekerekítettek, élein körben élszedés. A csatlakozó elemekhez lapolással rögzül, ennek csaprései megtalálhatók rajta. Az élszedés a csapréseken vagy hiányzik, vagy jelentős mértékben lecsökken.

Anyaga tölgy. Egészséges, a belet nem, de a fapalástot — tehát a szíjácsot is — részben tartalmazza. Évgyűrűhatáron enyhén repedezett.

Az egyik vég lekerekítésénél feltűnő, hogy az ívbe belemetsz a lapolás csapréseinek alsó lapja. Ez azt jelenti, hogy előbb készült az íves véglevágás, s utána a csaprés — ez kisebb szerkesztésbeli megingásra utal.

Kétirányú *befűrészeléssel* alakították ki a végső csapréseket, a közbülsőknek pedig a keresztirányú vágásait. A csaprések élszedéseikhez *vésőt* használtak.

Kosárrögzítő gerenda (III. tábla 2.09). Az előző tétel csatlakozó eleme. Négyszög keresztmetszetű, élszedett, végein lekerekített darab, a lapolás csapréseivel.

Anyaga tölgy, belet nem tartalmaz.

Az előzőekkel megegyező módon a *fűrész* és a *véső* nyomai fedezhetők fel rajta.

Kosárrögzítő gerenda (III. tábla 2.10). Nem egykorú darab, hiányos. Négyszögletű hasáb, véglevágása merőleges, körben változó mértékkel és egyenetlen szögben élszedett. Az élszedés a csaprésről hiányzik.

Anyaga akác, a belet tartalmazza, enyhén repedt.

A véglevágásokra és a csaprések készítéséhez *fűrész*t vettek igénybe.

Kosár oldaldeszákák V—VI. tábla 2.11—2.23) A kosárnak szerelt állapotban két hosszabbik éle nem egyforma magas. Közöttük az átmenetet trapéz alakú elemek biztosítják (V—VI. tábla 2.16, 2.17, 2.22, 2.23).

Az oldaldeszákák többnyire három oldalról élszedett lapok. Egymáshoz és a talphoz lazán illeszkednek. Egy vagy két hosszanti oldalukon legtöbbször a szőlőlé kicsorgását elősegítő kikönnnyítések találhatók. Alakjuk általában szabálytalan négy- szög. A kosár belvilága felé forduló oldaluk kötött.

Anyaguk tölgy, a belet nem tartalmazzák. Kieső ággöcsöt egy darab tartalmaz (V. tábla 2.13), benőtt ággöcsöt szintén (VI. tábla 2.21). Szíjácsot két tag tartalmaz (V. tábla 2.16—2.17), az egyik évgyűrűhatáron keletkezett repedés következtében olyan mértékben felnyílt, hogy alsó sarkát ferdén vissza kellett vágni, hogy eredeti helyére beférjen. (V. tábla 2.17). Sugárirányú repedés egy darabon található (V. tábla 2.14).

Felületük *gyalult*, a hosszanti kikönnnyítések tövén a *véső* nyomai láthatók.

Az eddigiek nem vonatkoznak a VI. tábla 2.18 rajzon ábrázolt elemre. Ez a darab későbbi pótlás. A kosár belvilága felé forduló oldala nem kötött. Anyaga fenyő, a belet nem tartalmazza. A véglevágások eszköze a *fűrész*.

Nyomlólapok (VII. tábla 2.24). Valamikor egy darabból állott puhafa deszkalap, amely a bélnél repedt ketté. A *fűrész* nyoma mutatható ki a végek levágásánál.

Nyomógerenda (VII. tábla 2.25). Négyszögletes hasáb. Felületét funkciója által nem indokolt képletek (ferde zsákfuratok, átmenő furatok, csavarral rögzített acélkarika, íves vonalú besüllyesztés) tagolják, ezek a tárgy másodlagos felhasználásának lehetőségét vetik fel.

Anyaga tölgy, belet és göcsöket tartalmaz, hosszanti irányban erősen repedt, felülete durva. A keresztirányú méretrevágás *fűrészszel* történt.

Nyomódúcok (VII. tábla 2.26—2.31). Változatos méretű, alakú és fajú gömbfák kéregben.

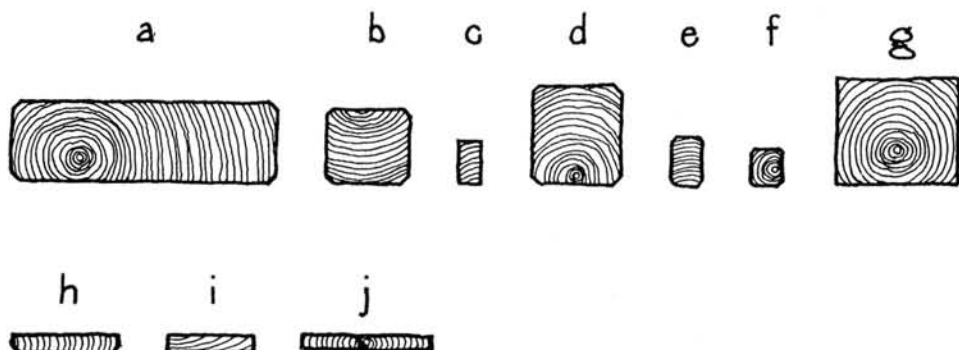
⁵¹ Természetszerűleg az anyacsavarok mérete is eltérő (V.ö.: 50).

Eredmények

A borsajtó készítésének idejét az 1890-es évekre tehetjük.⁵² A makói szőlőművelés ekkor már hanyatló korszakát éli, a paraszti gazdaságokban a sokkal jövedelmezőbb hagyma játssza a meghatározó szerepet. A sajtó alkalmas volt a tulajdonosai rendelkezésére álló szőlőföld termésének feldolgozására.

A tárgy funkciójának megbízhatóan megfelel. Díszítőelemei a majd minden darabon jelenlevő élszedés, és a végek lekerekítése. Esztétikáját tektonikus rendezettsége adja.

A feltárt műveletek és technológiák ellentmondást nem tartalmaznak, egymással összhangban vannak. Kivitelezésük precíz, nagyfokú készségről tanúskodik.

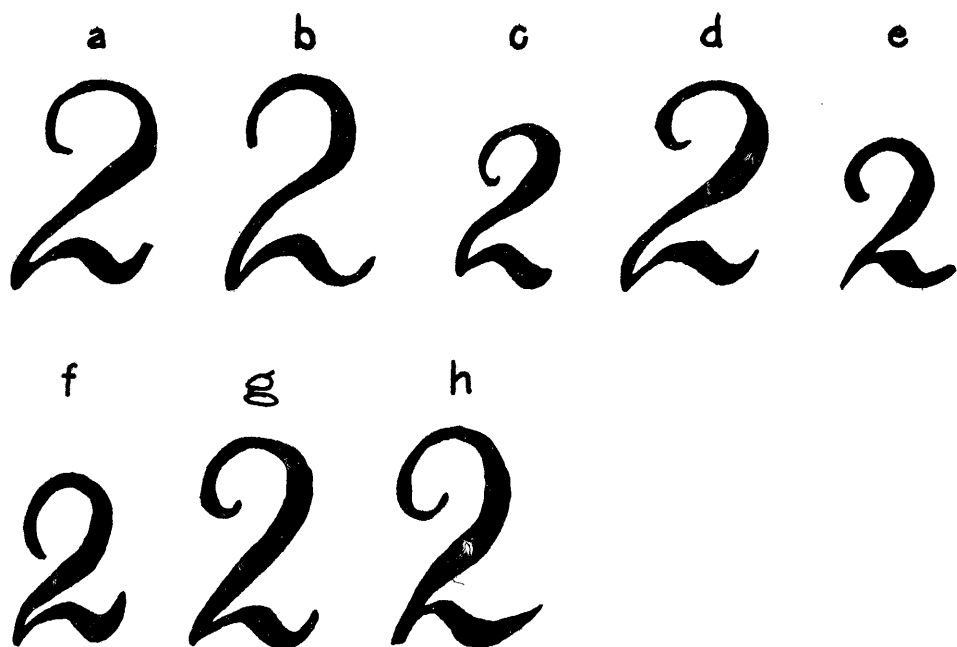
3. Rajz. A kivágások iránya a fa szerkezeti elemeken a) talp Ltsz.: 86. 22. 31. 1., b) oldalgerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 2., c) ék Ltsz.: 86. 22. 31. 3., d) nyomópalló Ltsz.: 86. 22. 31. 4., e) kosárrögzítő gerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 9., f) kosárrögzítő gerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 10., g) nyomógerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 26., h) kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 21., i) kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 23., j) nyomólapok Ltsz.: 86. 22. 31. 24., 86. 22. 31. 25.

Az alkalmazott szerkezet mindenütt tiszta, világos, anyagszerű. A szerkezeti elemeket minden esetben céljuknak megfelelően választották meg. Kialakításuknál figyelembe vették a használatból adódó mechanikai igénybevételeket. Ugyanakkor a méretpontosság olykor csorbát szenved, ami nem ritkán jellemző az ácsolatokra. A csatlakozó elemek pontos megmunkálására azonban mindig ügyeltek. Az alkalmazott fakötések hagyományos ácskötések, legtöbbször oldhatók, és kötőelemet nem tartalmaznak. Kivételt képez ez alól az oldalgerenda, ahol fém- és facsavaros kötéseket is alkalmaztak. Gondot fordítottak az egyesítendő alkatrészek könnyű illeszthetőségére (lekerekítések, élszedések).

A fafaj megválasztása a várható vegyi igénybevétel és a faanyag ismerete révén nagyon jónak mondható. Az egyes szerkezeti elemek kivágásánál mind a mechanikai igénybevételekre, mind pedig a fa tulajdonságaira figyeltek, s ez vezette a készítő a szelvényméretek megválasztásában is. Igyekeztek kerülni a beles, göcsös, szíjácsot tartalmazó fát (3/b, c, e, h rajz). Ennek a kívánalomnak azonban nem minden esetben sikerült megfelelni (3/a, d rajz). Ennek magyarázata a szelvényméret és a rendelkezésre álló faválaszték kölcsönhatásában rejlik.

A vizsgálat a darabok előzetes szerkesztését nem tárta fel, de ilyen összetettségi tárgynál, annak valamilyen formában való meglétét követelménynek tarthatjuk. A számok véséséhez sablont nem vettek igénybe (4. rajz).

⁵² Égető Melinda 1977. 340.

4. Rajz. „2” jelzetek a borsajtó szerkezeti elemein a) talp Ltsz.: 86. 22. 31. 1., b) oldalgerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 2., c) oldalgerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 2., d) ék Ltsz.: 86. 22. 31. 3., e) kosárrögzítő gerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 8., f) kosárrögzítő gerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 9., g) kosár oldaldeszka Ltsz.: I: 86. 22. 31. 18., h) kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 14.

Feltűnő, hogy a pótolts alkatrészek minden vonatkozásban elmaradnak az eredetitől. Ez a helytelen anyagmegválasztásban, szerkezeti és technikai fogyatékoságban és anyagismereti hiányosságban egyaránt megnyilvánul (3/f, i, j rajz).

A sajtó készítőjeként, munkáját értékelve, jól képzett szakembert kell megjelölnünk, ha arra nem is vállalkozhatunk, hogy eldöntsük, specialista, vagy paraszt kézműiparos volt-e. Munkáját minősíti, hogy tulajdonosai a feltárt, sokszor nem csekély hibákat érdemesnek látták kijavítani rajta.

IRODALOM

Dr. Barna János (szerk.)

1929 Makó és Csanád—Torontál vármegyei községek. Budapest

Bálint Alajos

1926 Makó város települési és emberföldrajzi vázlata. Csanád vármegyei Könyvtár 1. Makó

Bél Mátyás

1984 Csongrád és Csanád megye leírása. MFMÉ 1980/81—2. Szeged. Sajtó alá rendezte Zombori István

Bohdaneczky Edvin

1940 Csanád vármegye nemzetiségi és gazdasági viszonyai a XVIII. században. Csanád vármegyei Könyvtár 36. Makó

Borovszky Samu

1896—97. Csanád-vármegye története 1715-ig. I—II. Budapest

- Égető Melinda*
1977 Borsajtó. Magyar Néprajzi Lexikon I. Budapest, 338—340.
- Dr. Enyedi György*
1964 A Délkelet-Alföld mezőgazdasági földrajza. Budapest
- Eperjessy Kálmán*
1927 A Maros szabályozása Makónál 1754-ben. Csanádvármegyei Könyvtár 12. Makó
é. n. Írások a régi Makóról. Makói Múzeum füzetei (= MMF) 36. Makó
- Erdei Ferenc*
1982 Makó társadalomrajza. MMF 27. Makó
- Fényes Elek*
1839 Magyarországnak... állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Pest
1851 Magyarország geographiai szótára III. Pest
- Dr. Forgó István*
1976 Tagosítás Makón (1949—1952). MMF 17. Makó
- Kelemen Ferenc*
1947 A lesi-i szőlők keletkezése. Délvidéki Független Hírlap, október 25.
1976 Régi idők — Régi emberek. MMF 18. Makó
- Magyarország földterülete
1982 Budapest
- Palugyay Imre*
1855 Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása IV. Pest
- Reizner János*
é. n. Makó város története. Makó
- Szibrik Miklós*
1979 Makó városának leírása. MMF 22. Makó
- Tóth Ferenc*
1977 A makói rév és híd. MFMÉ 1974—75/1. Kiny. MMF 19. Makó
1982 Egy makói hagymás család életútja. MMF 26. Makó
1983 A makói parasztgazdaságok ellátottsága 1781-ben. MMF 33. Makó
- Vágvölgyi András—Gábor Kálmán*
1974 A kisvárosi fejlődés sajátos útja. Adalékok Makó demográfiai helyzetéhez. MMF 12.
Makó
- Vincze István*
1958 Magyar borsajtók. Ethn. LXIX. 1—28.

Weinpresse mit Stehspindel in Makó

Gábor Fejér

Die Weinpresse mit Stehspindel ist in Ungarn nur sehr spärlich vorzufinden, ihr Ursprung ist noch nicht genau geklärt. Jenseits der Theiss tauchte es bloss zweimal auf, zum zweitenmal an dem Fundort in Makó.

Die Geschichte des Weinbaus in Makó kann auf die Zeiten vor der Türkenherrschaft zurückgeführt werden, und nach der Befreiung wurde es energisch weiterentwickelt. Im 18. Jahrhundert wurde dann der Weinbau in Makó wegen Naturkatastrophen, durch die Verbreitung vom Bergwein und durch die Zwiebelproduktion allmählich in den Hintergrund gedrängt. Nach der Phylloxerenverwüstung Ende des 19. Jahrhunderts war die Produktion nicht mehr in der Lage, auch die örtlichen Bedürfnisse befriedigen zu können.

Die Weinpresse stammt aus einem Bauernhof, wo es bis 1986, bis zum Jahre seiner Entdeckung auch gebraucht wurde. Mit der parallelen Untersuchung einer anderen, bis jetzt im Privateigentum gelagerten Weinpresse wurde es ermöglicht, eine sich auf die Presse mit Stehspindel gestützte Art der Weinlese zu rekonstruieren.

Im Aufsatz wird der Betriebsmechanismus, der Stoffgebrauch und die Technologie der Weinpresse dargestellt und gewertet. Laut Verfasser konnte die Presse in den 1890-er Jahren von einem gewiss geübten Fachmann erzeugt werden. Dies bezeugt auch die unterschiedliche Ausführung der später eingesetzten Ersatzteile.